

UDK:141(336)

Baxtiyor TURAYEV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
Islom QARSHIYEV,
Imom Buxoriy nomli xalqaro ilmiy markaz ilmiy maslahatchisi
E-mail: islomqarshiev0505@gmail.com

JDPI professori, fal.f.d.(DSc) A. Saitqosimov taqrizi asosida

XOJAMNAZAR HUVAYDO MEROSIDA FALSAFIY DIDAKTIK FIKRLAR TALQINI

Annotatsiya

Ushbu maqolada XVII-XVIII asrlarda yashab ijod etgan mutafakkir alloma Xojamnazar Huvaydoning falsafiy ruhda axloqiy-didaktik qarashlari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: Alloh, din, payg'ambar, mutafakkir, ma'naviyat, tasavvuf, komil inson, meros, she'r, g'azal, didaktika, pir, murid, tariqat, dunyoqarash, Qur'on, hadis, shoir, g'azal, ishq, ma'rifat.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФИЛОСОФСКИХ ДИДАКТИЧЕСКИХ МЫСЛЕЙ В НАСЛЕДИИ ХОДЖАМНАЗАРА ХУВАЙДО

Аннотация

В данной статье изучены нравственно-дидактические воззрения мыслителя Ходжамназара Хувайдо, жившего и творившего в XVII-XVIII веках.

Ключевые слова: Аллах, религия, пророк, мыслитель, духовность, суфизм, совершенный человек, наследие, поэзия, газель, дидактика, пир, мюрид, секта, мировоззрение, Коран, хадис, поэт, газель, любовь, просветление.

INTERPRETATION OF PHILOSOPHICAL DIDACTIC THOUGHTS IN THE HERITAGE

Annotation

In this article, the moral and didactic views of the thinker Khojamnazar Huvaiddo, who lived and created in the 17th and 18th centuries, were studied. Today's importance of the educational tools covered in them is revealed

Key words: Allah, religion, prophet, thinker, spirituality, Sufism, perfect person, heritage, poetry, ghazal, didactics, pir, murid, sect, worldview, Quran, hadith, poet, ghazal, love, enlightenment.

Kirish. Mutafakkir Xojamnazar Huvaydo o'z asarlarida Qur'on oyatlari, hadis hikmatlari va shariat ahkomlarini badiiy vositalar va yorqin timsollar vositasida targ'ib qilishga intildi.

Xojamnazar Huvaydo tasavvufning boshqa vakillaridan, xususan, Boborahim Mashrabdan farqli ravishda zamona nosozliklari, charxning kajraftori (teskari aylanishi) va zolimlar zulmidan nolimadi, balki har qanday zulm, razolat va adolatsizlikni dunyoga keltiradigan illat jaholat, ma'naviy qashshoklik, ilmsizlik, nodonlik va iymon-e'tiqodning sustligida deb bildi.

Xojamnazar Huvaydo naqshbandiya tariqati atrofida tasavvufning avvaldan shakllangan ilg'or an'analari uyg'unlashtirishga, ma'naviy kamolotga erishishning yangi qirralarini izlab topishga, shular orqali odamlar o'rtasidagi munosabatlarni takomillashtirishga harakat qildi.

Mutasavvif-shoir ijodida Abduxoliq G'ijduvoni, Najmiddin Kubro, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Muhammad Fuzuliy, So'fi Olloyor, Boborahim Mashrab singari mashhur mutasavviflarning g'oyalari yanada rivoj topdi. Ularning asarlariga xos insonparvarlik, yuksak badiiylilik yangicha mazmun, ahamiyat va jozibadorlik kasb etdi. Tasavvufning tavihid ta'limotini asoslashda, Allohga vosil bo'lish yo'llarini belgilashda Xojamnazar Huvaydo o'z salafalaridan ilgarilab ketdi.

Xojamnazar Huvaydo ijodida shaxs ma'naviyati muammosi asosiy o'rinni egalladi:

Kishi bo'lmasa ma'nidin xabardor,
Ani odam dema, de naqshi devor[9], -deb hisobladi.

Adabiyotshunos Nusratullo Jumaxo'janing Huvaydo haqidagi quyidagi fikrlarini keltirish lozim: «Xojamnazar Huvaydoning har bir asaridan islom va tasavvuf ta'limotidagi ma'rifat nurlari ufurib turadi... Islom va tasavvuf ta'limotining har bir uzvi komil insonni shakllantirishga qaratilgan. Payg'ambarimiz Muhammad Mustafo sallallohi alayhi vasallamning hadisi shariflarida aytilishicha, «Din-nasihatdan iborat»dir. Komil insonlik masalasi, so'fiylik tariqatidagi o'nta maqomdan biri nasihat tinglamoqdir. Huvaydo nazmining mazmuni ham insonni nasihat orqali kamol toptirishdir... Nasihat adabiyotining o'ziga xos jozibali ta'sir kuchi va uslubi bor. ...Huvaydoning pandu adabdan holi birorta asarini uchratish qiyin...»[3].

Zoye etma yaxshi so'zni fahmi yo'q, befahmga,

Na bilur shiru shakarning lazzatini sakmagas...

Huvaydoning ba'zi she'rlari boshidan oxirigacha tasavvufiy-falsafiy, didaktik mazmunga ega. Ularda inson-xulq-atvori bilan bog'liq bo'lgan muhim bir tomon olinadi-da, shoir shunga o'z munosabatini, simpatiya va antipatiyasiini bildiradi, ibratomuz o'gitlar beradi:

Ey Huvaydo, bevafo yor deb berma ko'ngul,

Oqil ersang sen agar ushbu nasihat kam emas[4].

XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida o'zbek shoirlarining asarlari Turkiyadagi bosmaxonalarda toshbosma usulda nashr ettirilgan. Jumladan Siddiq Xojai Xojandiy ehtimoli bilan 1898-1900-yillarda Istanbuldagi Mahmudbey bosmaxonasida Yassaviy, Navoiy, Mashrab kabi shoirlar katori Huvaydo devoni ham chop etgirildi. Istanbullik kitobfurushlardan biri Huvaydo devonini nemis olimiga sovg'a qilgan. U devondan, shoir badiiy ijodiy yo'nalishini

belgilovchi 11 ta g'azalni tanlab olgan va ularni ilmiy tarjima qilgan. 1901-yil kuzida mutarjim tarjimalarni tugatib, ularni sharqshunoslikka ixtisoslashgan «Westasiatische Studien» gazetasiga nashrga berdi[5].

Namanganlik shoir Mullo Yo'ldosh Xilvatiyning professor Ismatulloh Abdulloh tomonidan nashr etilgan devonida u Huvaydoni bobom deb atagan. Adabiyotshunos olim I. Abdullohning ta'kidlashicha, Xilvatiy ona tomonidan Huvaydoning evarasi, ya'ni to'rtinchi avlodi bo'lgan. Devonda shoir quyidagi muhim ma'lumotlarni yozib qoldirgan:

Xolmuhammad eshon bobom muhrlari:

El tilida Xojamnazardur otim,

Xojama manzurligim nisbatim.

Xodiyi din Xolmuhammad avra'i sohib adab,

Validim Xoja Nazar budu Huvaydosi laqab.

Tarixi vafoti Huvaydo bobom

Xirad munshisi tarixi vafotin

Bitibdur «G'oyib o'ldi qutbi yodi»[2].

Bu ta'rix bo'yicha hisoblasak, vafot etgan yili hijriy 1200/milodiy 1785/yil bo'lib chiqadi. Bu ta'rixda oxirgi «hodi» so'zi «yodi» yozilgan, shuning uchun ham farq, qilyapti.

Huvaydoning she'rlaridan ma'lum bo'lishicha, u arab va fors tillarini, o'zbek mumtoz adabiyotini, diniy adabiyotni, ayniqsa, Qur'on va hadislarni mukammal o'rgangan. Zamonasining yetuk olimi, mutasavvif shoiri sifatida shuhrat qozongan, xalq hurmatiga sazovor bo'lgan, eshon Huvaydo nomi bilan nafaqat Farg'ona vodiysi, balki turkiyzabon xalqlar orasida mashhur bo'lgan.

Huvaydo o'zining ma'naviy-intellektual salohiyati, badiiy mahorati va ilg'or falsafiy, didaktik qarashlari bilan XVIII asr o'zbek badiiy adabiyoti va tasavvuf falsafasiga yangicha mazmun va g'oya olib kirgan, uning ravnaqiga g'oyat barakali ta'sir ko'rsatgan[8].

Huvaydo tariqat yo'liga kirgan har bir solik pir suhbat, yo'l-yo'rig'i va nasihati asosida qadam tashlamog'i lozimligini qattiq ta'kidlaydi. Pirsiz solik yovvoyi daraxt singari o'sadi. Shoh-butog'i beo'xshov o'sib, oxiri bemaza meva beradi, yaxshi tarbiya ko'rgan solik esa ulama daraxt singari chiroyli, xushbichim o'sadi, shirin meva beradi, el undan bahra oladi, deya didaktik ta'lim bergan:

Muridni yo'ldan ozish, toyishdan ehtiyot bo'lishga chaqiradi:

Gar qorong'uda qadam qo'ysang, yiqilgung chohga

Ey birodar, ol qulingga ilmi zohirdan chirog'.

Ayniqsa, komillik bosqichlarini bosib o'tishda darvesh turfa to'siqlarga duch kelishi mumkin, chunonchi dunyo molini sevish-ajdar, zebu ziyatga hirs qo'yish, hasad va baxillik qilish-yo'lbars, bid'at ishlarga muhtalo bo'lish bo'ri bo'lib unga xavf-xatar soladi. Inson vujudida Fir'avn va Xomon xulqi, yuz to'ngiz fe'li bor, ularni riyozat qilichi bilan qatl etmas ekan, darvish maqsadiga yetolmaydi. Bu yo'lda tirik yurib, nafsing itini o'ldirmasang Alloh visoliga yetisholmaysan, deydi shoir:

Talabgori visol o'lsang, dilu joning bila yig'lab

Tiriklay o'lmaguncha topmagaysan vaslin, ey solik.

Ma'lumki, tariqat bosqichining oltinchi maqomi pining xizmatida bo'lishdir. Bu bosqichni bosib o'tishda soliq shunday xizmat qilishi kerakki, pining dil mulkiga podshoh

bo'lsin, ya'ni piri undan xushnud bo'lib, ko'nglidan joy bersin.

Agar u murid o'z piriniga emas, o'z zamondoshi bo'lgan boshqa do'sti Xudo xizmatini qilib, duosini olsa, u ulug' maqomga ega bo'ladi.

Shoir tariqat kishisi beozor bo'lmog'i kerak deb nasihat qiladi. Risolada Soqib «... suhbat nojins sufiyaga misli o'limdir, xususan pirini suymagan odam yoki piriga ixlosi yo'q odam birla o'ltirmog'lik» (ham) deb ogohlantirar ekan, o'z bobosining ikki baytini keltiradi:

Ahli g'afat birla qilma bir dame hamrohlik,

Kuydurur o'tka hezini ham taqi hamrohni[6].

Huvaydoning ijodiy merosi XX asr boshlarida G'arb olimlarining e'tiborini jalb etgan va ana shu qiziqshning ilk samarasi sifatida nemis sharqshunosi Martin Xartmann[7] rus sharqshunosi M.F.Gavrilovlarning[1] tadqiqotlari dunyoga keldi.

XX asr boshlarida Huvaydo kulliyotining «Kitobi eshon Huvaydoyi Chimyoniy» nomi bilan Istanbul, Qozon va Toshkent bosmaxonalari ko'p marta nashr qilinishi va g'azallari barcha mo'tabar bayozlarga kiritilishi ham xalqimiz tomonidan Huvaydo g'azallarining katta qiziqish va tashnalik bilan mutolaa qilinganligidan guvohlik beradi.

Mumtoz shoirlarimiz ijodida mol-dunyoga hirs qo'yish, boylik ortidan quvish qattiq qoralangan. Bunday kishilar go'ng yumatadigan qora qo'ngiz-kaxxamajga o'xshatilgan. Huvaydo shu g'oyani davom ettirib, yozadi:

Tunu kun aftonu xezon yugurib,

Kaxxamajdek dunyoga ko'p urma hech[8].

Haftodu du millat-yetmish ikki millat xalqi bilan oshno bo'lishga chaqirish-chinakam umuminsoniy tuyg'u ifodasidir. Menga qolsa ushbu baytni Birlashgan Millatlar Tashkilotining qarorgohi bo'lgan bino peshtoqiga oltin harflar bilan yozdirib qo'yan bo'lur edim. Ushbu bayt naqshbandiya tariqatining baynalmilal xususiyatlarini ham o'zida mujassamlashtirgan. Ayni kunlarda bu tariqat Yer yuzining barcha go'shalarida joriy bo'lib bormoqda ekan, bu jahonshumul ishda barcha naqshbandiya pironlari qatori Xojamazar Huvaydoning ham munosib hissasi bor[8].

Filologiya fanlari doktori Nusratullo Jumaxo'ja chiroyli qilib yozganidek: «Hayot tilimlarini yechish, dunyoni mukammal qurish, haqiqatni chuqur anglash, insoniy kamolot pillapoyalaridan sobitqadam ko'tarilish uchun Huvaydo ijodini doimiy hamrohimizga aylantirmog'imiz kerak». Huvaydoning tariqat ahli vasfiga bag'ishlangan ajoyib g'azali bor. Soqibiy risolasida ham bu g'azal to'liq keltirilgan. XX asr poyonida uning bir avlodi (Abdulaziz Mansur) mazkur g'azalga muxammas bog'ladi[6].

Huvaydoning she'rlaridan ma'lum bo'lishicha, u arab va fors tillarini, o'zbek mumtoz adabiyotini, diniy adabiyotni, ayniqsa, Qur'on va hadislarni mukammal o'rgangan. Zamonasining yetuk olimi, mutasavvif shoiri sifatida shuhrat qozongan, xalq hurmatiga sazovor bo'lgan, eshon Huvaydo nomi bilan nafaqat Farg'ona vodiysi, balki turkiyzabon xalqlar orasida mashhur bo'lgan.

Huvaydo o'zining ma'naviy-intellektual salohiyati, badiiy mahorati va ilg'or falsafiy, didaktik qarashlari bilan XVIII asr o'zbek badiiy adabiyoti va tasavvuf falsafasiga yangicha mazmun va g'oya olib kirgan, uning ravnaqiga g'oyat barakali ta'sir ko'rsatgan[8].

ADABIYOTLAR

1. Gavrilov M.F. Sredneskiy poeti i sufiy Xuvaydo. Toshkent, 1927y.
2. Mullo Yo'ldosh Xilvatiy. Devon. –T.: FAN nashriyoti, 2001y.
3. Nusratullo Jumaxo'ja. «Sharq yulduzi» jurnali, 1998, 4-son.
4. Orzibekov Rahmonqul. Adabiy merosimiz sehri. –Samarqand: SamDU nashriyoti, 2006y.
5. Todjixodjayev Muso Muydinbayevich. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari Martin Xartmann tarjimasi va talqinida. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. –Namangan: 2021y.

6. To'plab nashrga tayyorlovchi va so'zboshi muallifi Ikromiddin Ostonaqul. Avliyolar sultoni Turonlik valiyalar. –T.: Yangi asr avlodi, 2004.
7. Xartmann M. Huvaydoning chig'atoycha devoni / nemis tilida/. Berlin, 1902y.
8. Xojamnazar Huvaydo. Devon. –T.: Yangi asr avlodi, 2005y.
9. Huvaydo. Rohati dil. Ibrohim Adham. –T.: Navro'z, 2011y.